

Af ovenstående vil det vist være fremgået, at anmelderen betragter Vogts artikelsamling som et nyttigt bidrag til debatten om oldtidens slaveri, omend artiklerne bærer præg af at være sammenbragte børn, der ikke allesammen henvender sig direkte til en videnskabelig læser alene. Forfatteren kender imidlertid sine kilder og den uhyre sekundærlitteratur, og at han som humanist er personligt engageret i emnet skader ikke, selvom den specielt tyske retoriske form på enkelte steder måske nok kan genere danske øren. Nogen bred indføring i slaveriets historie er der ikke tale om, men det giver bogen sig heller ikke ud for at være. Med dens afvekslende præg og dens præcise litteraturoplysninger er den et værdifuldt bidrag til den moderne debat, og som en af igangsætterne af den moderne tyske slaveforskning, hvis resultater udgives under Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, har Vogt i høj grad dannet skole. De værdifulde studier, der stadig udkommer, udarbejdes delvis som team-work, og der er næppe tvivl om, at der, hvis disse studier kan fortsættes, med tiden vil kunne skabes langt større klarhed over denne side af oldtidens sociale historie.

JENS ERIK SKYDSGAARD

A. J. N. WILSON: *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*. Manchester University Press, 1966. xvi + 208 s. 5 kort. 37 sh. 6 d.

»Ubi cumque vicit Romanus, habitat«. Med dette Senecacitat som motto angriber A. J. N. Wilson, lektor i »classics« i Manchester, et stort og kompliceret problem, den romerske private emigrering i republikkens sidste århundreder. Hvis man går til denne bog med samme forventninger som til en monografi over en af den nyere tids emigrationsbølger, kan man næppe undgå at blive skuffet. Den dybe forskel ligger i kilderne. Medens den moderne historiker besidder et fyldigt talmateriale, har vi fra denne side af oldtidshistorien kun to talopgivelser, uheldigvis meget forskellige og desværre om samme fænomen. Vor statistiske opgivelse er, at kong Mithridates d. VI Eupator i året 88 f. Chr. faldt ind i provinsen Asia og lod myrde ifølge Valerius Maximus 80.000 romerske borgere, ifølge Plutarch 150.000. Ingen af de to forfattere kan siges at være sandhedsvidner vedrørende den slags oplysninger. Den næsten samtidige kilde, Ciceros tale pro lege Manilia, giver ingen tal, Appian, der ellers er vor fyldigste berettende kilde, heller ikke. Historikeren kan herefter tro eller tvivle som han vil. I alle andre tilfælde har vi kun enkelttilfældene, hvorudfra man må generalisere.

Forfatteren er ganske klar over dette dilemma, men der hvor en anden måske ville lade emnet ligge, hvor vigtigt det end er, forsøger han med megen forsigtighed at analysere de enkelte vidneudsagn. Sprogbrugen vidner hele tiden om, at man færdes på gyngende grund.

Bogen falder i to adskilte dele, af hvilke den første behandler de vestlige provinser, Gallien, Spanien, Sicilien, Africa og Dalmatien, hvor vore kilder er yderst sparsomme og tilfældige. For Siciliens vedkommende besidder vi ganske vist Ciceros Verrinske taler med omtale af talrige romerske borgere på øen, men den berygtede prætors rædselsherredømme i denne provins varede kun få

år og giver næppe noget normalt billede af forholdene. Fra de østlige provinser, der behandles i bogens anden del, har vi fyldigere oplysninger. Handelsforbindelserne var langt talrigere, og vi har i hele den republikanske litteratur talrige hentydninger til enkeltpersoner i disse provinser. Også indskrifterne, som i kejsertiden er så vigtige kilder, begynder tidligere at spille en rolle i de østlige provinser. Navnlig italikernes rolle på øen Delos, der i 166 f. Chr. blev en frihandelsby under Athen og oplevede en vældig blomstring, indtil Mithridat i året 88 ødelagte den totalt, har tidligere været behandlet. Vor forfatter mener, at de italiske købmænd, slavehandlere, pengeudlånere osv. ikke hovedsagelig var syditaliske grækere og campanere, som f. eks. Tenney Frank og Rostovtzeff hævdede. At der var ikke så få egentlige romere imellem, slutter han af de epigrafisk bevarede navne på sådanne »Romaioi«, som kilderne kalder dem.

Bortset fra de meget få byer, som var blevet grundlagt fra Rom og havde status af »coloniae populi Romani«, synes den udvandrede befolkning at have organiseret sig ganske løst i »conventus civium Romanorum«. Disse conventus optræder i de vestlige provinser især i forbindelse med de romerske generaler, i borgerkrigstiden er de snart støtte for den ene snart for den anden dynast. Helt tilbage til begyndelsen af andet årh. f. Chr. – altså umiddelbart efter genoprettelsen af provincialstyret efter anden puniske krig – kan de ældste conventus spores. Mange flygtninge fra borgerkrigene fandt i provinserne et sikkert eksil, marianeren Sertorius kunne jo således oprette en quasiromersk stat i Spanien, som først Pompejus fik nedkæmpet adskillige år senere. Politisk indflydelse i Rom selv fik provincialboerne næppe, selvom de afrikanske handelsmænd gennem deres romerske forbindelser i høj grad arbejdede på og fik succes med at overdrage kommandoen i krigen mod Numiderkongen Jugurtha til Marius. Også i borgerkrigen mellem Caesar og Pompejus, hvor de militære operationer jo især fandt sted i provinserne, dukker conventus civium Romanorum lejlighedsvis op i de berettende kilder, snart med sympati for den ene og snart med sympati for den anden, ofte dog med en rørende trofasthed mod den af parterne, der en gang har vist dem et beneficium. Virkelig betydelige personer fra det romerske provincialborgerskab er dog endnu en sjældenhed. Vi skal helt ned til de såkaldte »gode kejsres« tid, før Rom overvældes af dannede romere fra provinserne.

Medens udvandringen til vesten øjensynlig følger efter de romerske hære, var der sikkert tale om en noget tidligere udvikling i østen. Hele den syditaliske græske befolkning udgjorde en væsentlig del af den græske verden, og de driftige oskisktalende handelsbyer i Campanien deltog allerede fra IV til III århundrede i handelen, samtidig med at der sker en betydelig befolkningsblanding mellem disse to elementer i selve Italien. Mange slog sig ned i de hellenistiske handelscentre. Når man taler om disse Romaioi, som Mithridat massakrerede i provinsen Asia, bør man erindre, at begivenheden finder sted året efter at hele Italien har fået romersk borgerret. Følgelig vil mange af de omkomne sikkert have været folk, der var ganske nyslåede romere – selvom Wilsons undersøgelse af navnematerialet på Delos som sagt konkluderer, at i udvandringen deltog også romere, fuldborgere såvel som frigivne.

Betragter man de romerske borgers erhverv, finder vi naturligvis mange finansfolk og skatteopkrævere. Når skatteopkræverne var for hårde under op-

krævningen af de mange indirekte skatter og omsætningsafgifter, trådte pengeudlånerne til og lånte byerne penge til en efter vor målestok ganske ublu rente. Endvidere var der egentlige købmænd samt bønder – både »aratores« og »pecuarii« – ofte med meget stor kapital investeret. Turister og studerende udgjorde ganske vist ikke en egentlig fastboende gruppe, men kunne dog præge ikke blot livet inden for conventus, men også hele byens liv. Især Athen og Rhodos var kendt som universitetsbyer.

Forholdet mellem de romerske erhvervsdrivende og den lokale befolkning kunne naturligvis give anledning til rivninger. Især de romerske bankfolk og skatteforpagtere kunne udnytte deres situation som faktisk herrefolk. Vi besidder navnlig i Ciceros forfatterskab vigtige kilder hertil. I årene 61–59 er broderen Quintus proprætor i Lilleasien, og i to breve (ad Q.f. I, 1 og 2) råder Cicero ham først generelt og senere i en række specialtilfælde. Senere er det Marcus, der styrer Cilicien og skriver hjem om forholdene der. I disse breve fremtræder han som repræsentant for de humane romerske statsmænd, der ønsker at øve ret og skel – naturligvis uden at krænke de politiske venner fra ridderstanden, hvis økonomiske interesser ofte lå i skatteopkrævningen. Af mange hentydninger fremgår det tydeligt, at den mere hidsige broder Quintus har haft grumme vanskeligt ved at udholde de griske købmænd og skatteforpagtere, der ønskede at udnytte enhver situation til eget bedste. Alt i alt har vi mange vidnesbyrd om, hvorledes den romerske statsmagts repræsentant kunne forsøge at beskytte provinsernes befolkning mod de derværende romerske borgere. Ofte var resultatet imidlertid, at der anlagdes sag mod dem »de rebus repetundis«, idet de af ridderne dominerede quaestiones gerne ville beskytte standsinteresser. Nyttigt er det imidlertid at erindre dette, når man – som så ofte – i fremstillinger ser skildret den romerske statsmagts hensynsløse udplyndring af provinserne. Langt fra alle promagistrater var som Verres, og en quaestio de repetundis kan betyde, at her forsøger finansverdenen at ramme en magistrat, der var provinsboerne for venligt sindet.

Nogen morsom bog at læse kan Wilsons ikke siges at være. Dertil er den alt for katalogagtig. I hver del af bogen gennemgås provins for provins inddelt i passende perioder. De mere ræsonnerende kapitler som f. eks. »The Occupations of the Provincial Romans« eller »The Relation of the Settlers with the Local Inhabitants« synes vel korte. Her havde man gerne set en mere kritisk analyse. Forfatteren har samlet en mængde stof og fremlægger det på en sober måde, men bogen vil sikkert snarere give andre materiale end lejlighed til diskussion af synspunkter. Dertil er forfatteren for forsigtig.

JENS ERIK SKYDSGAARD

DAVID KNOWLES: *From Pachomius to Ignatius. A Study in the Constitutional History of the Religious Orders.* Oxford, Clarendon Press, 1966. 98 s. 15 sh.

Man forstår ikke helt, hvad der har bevæget David Knowles til at publicere en række forelæsninger, som han holdt i Oxford i 1964 over de religiøse ordeners forfatningshistorie fra Pachomius til Ignatius. Fremstillingen er ganske vist